

## Nagytotál 1, 2, 3: összehasonlító irodalomtudományi kitekintések

### Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi művei idegen nyelven

Hogyan érvényesülnek Kosztolányi művei fordításban? Erre a kérdésre elsősorban az idegen nyelvű közösségek anyanyelvi olvasói hivatottak válaszolni. A magam részéről csakis tétova föltevéseket fogalmazhatok meg, néhány általam ismert példa alapján. Előre kell bocsátanom azt az észrevételt, hogy sem a magyarból, sem a magyarra fordításoknak nincs elégséges szakirodalma. Hálátlan dolog átköltéseket bírálni. A magyarból fordító áldozatos munkát végez, és nincs hozzá szokva ahhoz, hogy szigorúan mérlegeljék a tevékenységét.

Kosztolányi sokat fordított, de erős főntartásokkal élt a fordítással szemben. Véleményével korántsem állt egyedül. Egyetlen párhuzamként az amerikai születésű Henry Jamesre hivatkoznék. Francia fordítója, Auguste Monod arról panaszkodott, hogy rendkívül nehéznek tartja James egyik kései kötetének átültetését. James 1913. szeptember 7-én kelt levelében némi meglepődéssel szögezte le, hogy művei „a fordíthatatlanság aranyketrecébe vannak zárva”. Így érvelt: „forma és szövet (texture) még a legkevésbé összetett irodalmi alkotásban is azonos a lényeggel; a húst nem lehet elválasztani a csonttól. A fordítás – bármennyire dicséretes is – arra tesz erőfeszítést, hogy a szerencsétlen húst *leszakítsa*, ami annyit jelent, hogy az élőlény elájul a vérvesztéstől”.<sup>1</sup>

Kosztolányi aligha ismerte e levelet. Jamestől függetlenül, de két szempontból is hasonló módon gondolkodott: ő is a szervesség romantikus eszményét fogadta el, és úgy vélekedett, a prózában a nyelvnek semmivel sem kisebb a jelentősége, mint a verses költészetben. A *Nyugat* 1930. február 16-án megjelent száma közölte *Lenni vagy nem lenni* című eszme-futtatását. Ez a szöveg lényegében tagadja a magyarból készült fordítások jelentőségét: „Ne áltassák magukat azok a kiválóbbak vagy szerencsésebbek, kiknek könyvei esetleg külföldi piacokon is futnak, hogy ott buzogányukkal beverhetik a dicsőség érckapuit. Különlegességek maradnak arrafelé, örökre, szívesen vagy nem szívesen látott vendégek. Nem is az a fontos, ami ott künn történik velük. Az a fontos, ami itthon történik. Ha mégoly mesterkéz ültette át idegen idiómába verseiket, rímeik bágyadtanban csengnek, párbeszédek lötyögnek, célzásaik fele elsikkad. Boszorkányos mesterségünkben a forma a lényeg, az árnyalat. Mindnyájan messzire visszanyúló, tétova emlékekből táplálkozunk, víziókból és hallucinációkból, egy-egy szó hallucinációjából, mely évszázadok sziklabarlangján sejtelmes echót ver. Sajnálom, hogy nem mondhatok eredetibbet, de minden irodalom csak a nyelv lelkéből lelkezhethet.”<sup>2</sup> Hasonló okfejtéshez folyamodott a második világháború után Raymond Queneau: „Az olasz nyelvhasználat alkotta meg Dante költői teológiáját, a németé hozta létre Luther egzisztencializmusát, a reneszánsz újfranciasága alapozta meg Rabelais és Montaigne szabadság érzését.”<sup>3</sup>

Kosztolányi verseiből viszonylag már korán jelent meg fordítás. *Lámpafény* című szonettjét Horvát Henrik átköltésében Hans Bethge fölvette *Die Lyrik des*

---

1 James, Henry: *The Selected Letters*. Ed. with and Introduction by Leon Edel. New York, NY: Farrar, Straus & Cudahy, 1955, 107.

2 Kosztolányi Dezső: *Tükörfolyosó: Magyar írókról*. Szerk. és a jegyzeteket készítette Réz Pál. Budapest: Osiris, 2004, 15.

3 Queneau, Raymond: *Bâtons, chiffres et lettres*. Edition revue et augmentée. Paris: Gallimard, 1965, 63.

*Auslandes in neuerer Zeit* című 1907-ben kiadott gyűjteményébe.<sup>4</sup> Nem magyar nyelven írott versekből csakis jelentős magyar költők készítettek jó fordítást. Mivel Kosztolányi verseiből az általam ismert nyelvekre eddig egyetlen igazán kiemelkedően jelentős idegen költő sem fordított, talán érthető, hogy egyetlen versének sincs valóban sikeres átköltése. E roppant kegyetlen igazságot még azzal is ki lehet egészíteni, hogy versei túlnyomó többségét magyar anyanyelvűek szólaltatták meg idegen nyelven. Nem tudok olyan, a legutóbbi évszázadokban élt magyar anyanyelvű, magyarul verselő költőről, aki valamely általa megtanult nyelven is kiváló verseket írt volna. Félreértés ne essék, ez nem a magyar alkotók hibája. Nagyon ritka az olyan életmű, amelyben több nyelven írt remekműnek tekinthető versek találhatók. Általában véve rendkívül kevés olyan költő akadt, akinek több nyelven sikerült egyforma értékű verseket létrehoznia. Nemcsak T. S. Eliot, de talán még Rilke francia nyelvű költészetében sem találni kimagasló értékű darabokat. Úgy is lehet fogalmazni, hogy Kosztolányi verseinek hatástörténetében nem jutottak számottevő szerephez a fordítások.

Annak ellenére nem egészen ugyanez a helyzet az elbeszélő prózájával, hogy félre kell tennünk azt a hiedelmet, mely szerint a jó regények fordítása okvetlenül könnyebb, mint a jó verseké. Mennyiben hatott a fordítás a regények nemzetközi megítélésére? A továbbiakban erre a kérdésre próbálok tétova választ találni.

Kosztolányi első hosszabb regényét, *A véres költőt* 1921-ben közölte a *Nyugat*, s még ugyanebben az évben könyvalakban is megjelent. Miért lett az 1929-ben forgalomba került második kiadásnak *Nero, a véres költő* a címe? Talán Thomas Mann levele s az amerikai kiadás ébreszthette rá Kosztolányit arra, hogy könyve inkább fölkeltheti a tájékozatlan olvasók figyelmét, ha címében szerepel a történelemből ismert név. Mann leveléből az sejthető, hogy Stefan J. Klein fordítását már megjelenése előtt olvasta. A „Kaiser- und Künstlerroman”-t „Nero”-ként említi,<sup>5</sup> noha az *Der blutige Dichter* címmel jelent meg.<sup>6</sup> Az amerikai változat az első német kiadáshoz képest három évvel később került forgalomba.<sup>7</sup> Fordítója, a Columbia Egyetemen végzett Clifton P. Fadiman (1904-1999), akkoriban a Simon and Schuster nevű ismert New York-i kiadó alkalmazottja volt, s kritikusként komoly hírnévre tett szert. Kifinomult ízlésére vall, hogy utóbb Henry James történeteiből készített válogatást, saját bevezetésével.<sup>8</sup> Kosztolányi regényének általa készített változata *The Bloody Poet, a Novel about Nero* főcímmel s Thomas Mann „bevezető levelével” jelent meg, minden bizonnyal a német fordítás alapján. Egy évvel később a londoni Gollancz cég már a *Nero* cím mellett döntött. Ugyancsak 1928-ban került az olvasók elé az utrechti kiadás *Nero's Tragische Dood* címmel. Az említett német fordítás nemcsak a Baden-Badenben működött Merlin cég 1929-es kiadásában, de a második világháború után is sokáig megőrizte a háromszavas címet, csak 1979-ben döntött úgy a Verlag der Nation berlini cég, hogy a régi fordítást kissé magyarázkodó címmel (*Nero: Historischer Roman aus der römischen Kaiserzeit*) jelentesse meg.

Minden bizonnyal a témaválasztás okolható azért, hogy Kosztolányi regényei közül sokáig ez a mű keltette a legnagyobb nemzetközi visszhangot. Az amerikai

---

4 Bethge, Hans: *Die Lyrik des Auslandes aus neuerer Zeit*. Leipzig: Max Hesses Verlag, 1907.

5 Mann, Thomas: Ein ungarischer Roman, in *Reden und Aufsätze*. Frankfurt am Main: Fischer, 1990, 2: 637.

6 Kosztolányi, Dezső: *Der blutige Dichter: Roman*. Aus dem Ungarischen von Stefan J. Klein. Konstanz: Möhrle, 1924.

7 Kostolanyi, Desider: *The Bloody Poet: A Novel About Nero*. Trans. Clifton P. Fadiman with a Prefatory Letter by Thomas Mann. New York, NY: Macy-Masius, 1927.

8 James, Henry: *The Short Stories*. Selected and ed., with an Introduction by Clifton P. Fadiman. New York, NY: Random House, 1945.

kiadással egy időben Leningrádban is közreadták.<sup>9</sup> Az egy évvel későbbi, poznani lengyel és az 1931-ben megjelent zágrábi változat a rövidebb, az 1933-ban a milánói Genio cég által a fiumei születésű költő és prózaíró Antonio Widmar (1899-1980) átköltésében közreadott olasz vagy az 1942-ben Prágában s az 1944-ben Párizsban, illetve Jyväskyläben megjelent változat a hosszabb címet szerepeltette. A második világháború óta a legtöbb fordítás ez utóbbi megoldást választotta. Kivétel a George Szirtes készítette változat, mellyel a Corvina kiadó 1990-ben ismertette meg az olvasókat. Ennek címét – *Darker Muses, The Poet Nero* – nehéz volna nem önkényesnek minősíteni. Úgy előlegezi meg a regény üzenetét, hogy közben le is szűkíti, s ezáltal meg is hamisítja azt.

A nemzetközi visszhangot bizonyítja, hogy amikor R. V. Cripps ötfelvonásos színművet írt a római császár utolsó szerelméről, Kosztolányi regényének német változatát is fölhasználta.<sup>10</sup> Lion Feuchtwanger Hitlert kipellengérező regénye, a *Der falsche Nero* (1936) elég sokat kölcsönzött a magyar szerző művéből,<sup>11</sup> Danilo Kiš pedig 1989-ben azt nyilatkozta, hogy „Kosztolányi Flaubert-rel állítható párhuzamba, három regénye – nevezetesen a *Nero*, a *Pacsirta* és az *Édes Anna* – csúcsa az európai irodalomnak”.<sup>12</sup>

A *Pacsirta* más nyelven megszólaltatása sokkal nagyobb akadályokkal jár valamely fordító számára. Ezért szinte meglepő, hogy ez a mű mindazonáltal komoly nemzetközi sikert ért el a legutóbbi évtizedekben. Az 1991-ben megjelent és azóta is forgalomban levő francia kiadás 13 visszhangját bizonyítja, hogy 2008-ban Daniele Douet színész a Párizshoz közeli Vincennes Théâtre Daniel-Sorano színpadán, Sylvia Folgoas rendezésében fölolvasta a regénynek általa készített másfél órás változatát. A hetente háromszori előadásokat a méltatások szerint a közönség elismeréssel fogadta.

Kosztolányi regényeinek általam megítélhető fordításai közül azt a változatot vélem legjobbnak, mely először 1993-ban a Timothy Garton Ash szerkesztette Central European Classics sorozat jelent meg.<sup>14</sup> Azóta többször is kiadták, legutóbb 2010-ben a New York Review Books egyik köteteként. „Csöndes, megrázó, tökéletes”: ez a címe Deborah Eisenberg magasztaló cikkének, a *The New York Review of Books* április 8-án megjelent számában.<sup>15</sup> Fordítója, Richard Aczel (1959-) angol anyától, a London környéki Beckenhamben született. Doktori címet 1990-ben a londoni egyetemen szerzett, s 1993 óta docensként angol irodalmat tanít Köln egyetemén. „Port in Air” néven színházi együttest hozott létre. Eddig öt angol nyelvű színművét mutatták be. Értekezőként s rendezőként is működik; 2009-ben Shakespeare *Twelfth Night* című vígjátékát vitte színre. Bodor Ádám, Nádas Péter s Esterházy elbeszélő műveit is fordította angolra. Az általa fordított *Pacsirtát* Magyarországról szinte

9 Zágonyi Ervin: Kosztolányi szlávság-élménye, *Studia Russica*, 1982., 5: 339.

10 Kosztolányi Dezső: Színházi esték. A kötet anyagát összegyűjtötte, a szöveget gondozta, és a jegyzeteket írta Réz Pál. Budapest. Szépirodalmi, 1978, 2: 240.

11 Kepes, Sophie: Néron, le poète sanglant et Absolve Domine – Enquête sur l’histoire de deux traductions, in *Regards sur Kosztolányi. Textes réunis et publiés par Bertrand Boiron*. Paris – Budapest: A.D.E.F.O. – Akadémiai, 1988, 110.

12 Babić, Sava: Kosztolányi Dezső és Danilo Kiš, ford. Sinkovits Péter, in Hózsa Éva – Arany Zsuzsanna – Kiss Gusztáv (szerk.) *Az emlékezés elevensége: Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*. Szabadka: Városi Könyvtár, 2007, 167.

13 Kosztolányi, Dezső: Alouette. Texte français: Maurice Regnant en collaboration avec Péter Ádám. Paris: Viviane Hamy, 1991.

14 Kosztolányi, Dezső: Skylark. Translated by Richard Aczel, Introduction by Péter Esterházy. London: Chatto & Windus, 1993.

15 Eisenberg, Deborah: Quiet, Shattering, Perfect, *The New York Review of Books*, 2010., 57., 6, <http://www.nybooks.com/articles/23788>

semmit nem tudó amerikai egyetemi hallgatóim szép, angolul írt regényként méltatták. Egy fordítás akkor sikeres, ha az idegen kultúra befogadta, s a *Skylark* ilyen kivételes teljesítmény.

Magától értetődik, hogy amikor szólásszerű megfogalmazás fordul elő a magyarban, hasonlóhoz folyamodik a fordító. Az ötödik fejezetben olvasható, hogy Füzes Feri „nem volt ott, ahol az észet osztogatták”. Az angolban „had less than his fair share of grey matter”. Richard Aczel jól ismeri Kosztolányi munkásságát, melynek szellemében olykor szójátékkal él, mintegy megkettőzve a jelentett szintjén érzékelhető kapcsolódásokat. „Lehorgasztották fejüket, a pálya kavicsait bámulva, nem kevésbé búsan, mint egy váratlanul, gyorsan behantolt sírdombot.” Az állomásról hazatérő Vajkay-házaspár lelkiállapotának a közvetett jellemzését az angol szöveg a kavics és a sírdomb hasonlatának betűrímes kiemelésével hangsúlyozza: „They hung their heads and stared at the gravel on the track as mournfully as at an unexpectedly and hastily filled grave.”

A célszöveg ezúttal szinte többet ad a forrásszövegnél. Hasonló esettel találkozhat az olvasó az ötödik fejezetnek a színiigazgatóra vonatkozó részletében. „Folyton panaszkodott bajról, nyomorúságról.” Az angol változat belső rímei fokozzák a mulatságos hatást: „He constantly complained of gloom and doom.” Az operett szünetében történtek elmondásakor is fokoz az angol szöveg. „Acetilínlámpa világította meg a díszletek vászonzházát, rikító fénnel.” Az angol betűrímek megemelik a mondatot lezáró jelzős szerkezetet: „Acetylene lamps illuminated the canvas backs of the stage sets with a garish glow.”

Az ilyen gazdagítás tökéletes összhangban van Kosztolányinak a fordításról kifejtett nézeteivel, amennyiben más szövegrészek hiányainak a pótlására szolgál. „Vérré vált benne, mint barátban a lencse.” Ehhez a mondathoz hasonló hiába keresnénk az angolban. „Hanem most következett a bosszú, a haddelhadd, az új párti.” Ennek a mondatnak a hetedik szava sem érzékelhető az angolban: „But now it was back to business, to the new game, and revenge.” A hatodik fejezetben a „rubbish” szó csak az igénytelenséget sugallhatja, a parlagiságot nem, amely Ijas Miklós véleményének másik fő összetevője, amiként azt a „mucsa” szó világossá teszi.

Mi az, ami megtartható, s mi nem a magyar szövegből? A *Pacsirta* angol változatának a kiválóságát arra is vissza lehet vezetni, hogy a fordító közelíti a nyelvet az operett eredeti szövegéhez, a történeti utalások többségét átmenti, és csak ritkán honosít – például amikor *Kakas Márton* helyett *Saucy Simon*-hoz folyamodik. Kosztolányi meg volt győződve arról, hogy a nyelv gondolkozik, ami azt is jelenti: minden nyelvnek saját megszokott fordulatai (idiómái) vannak. *Pacsirta* azt írja levelében, „semmi szín alatt” nem marad Tarkón. Az angol szövegben ez áll: „I wouldn't stay for all the tea in China.” Ennél is merészebb a szintén meggyőző erejű honosítás Vajkay Ákos nótájának verses fordítása. „Cserebogár, sárga cserebogár, / Nem kérdezem tőled, mikor lesz nyár...” Az angol változat így hangzik: „May beetle, may beetle, softly you hum, / I shall not ask you when summer will come...”

A kilencedik fejezet szalagcímében „kanzsúr” szerepel. Richard Aczel a „shindig” szót használja. *Webster's New Collegiate Dictionary* 1981-ben megjelent kiadása az angol szónak két jelentését adja meg: „1) a social gathering with dancing, 2) a large or lavish party.” A Párducok mulatozására legföljebb az utóbbi illik, ám az angol szó nem érzékelteti, hogy férfiak együttlétéről van szó. Abban sem vagyok bizonyos, hogy a „shindig” összhangban volna az 1899 körüli világgal, s nem olyan szó, amelyhez későbbi időszakot társít az angol anyanyelvű olvasó.

Mi az, ami egyértelmű veszteségként könyvelhető el a fordításokban?

Mindenekelőtt a beszélő nevek többsége említhető. A délszláv fordító a címet is megváltoztatta,<sup>16</sup> és a Sárszeg város-, illetve Sárcevits személynevet még Richard Aczel sem vélte fordíthatónak. A levéltáros nevének a múltban, adományozó levelekben, pöriratokban, származás- és címertani adatokban „vájkaló”-val társítása, az Arácsy névben rejtőző „harácsoló”,<sup>17</sup> vagy a Cifra latin formájának „számjegy” jelentése,<sup>18</sup> a Lator vagy Ijas köznévként használata már szinte minden fordító figyelmét elkerülte, ami azért sajnálható, mert a beszélő tulajdonnevek egyfelől arra emlékeztetnek, hogy a jellemek nyelvi képződmények, másrészt szervesen illeszkednek a hangnemhez, amelyben a könnyed humortól a keserű iróniáig az árnyalatok sokasága érzékelhető.

Nincs kizárva, hogy az *Aranysárkány* szerzőjének legösszetettebb regénye. Ha ez így van, Kosztolányi véleményének, ha tetszik, rögeszméjének a létjogosultságát sugallja, hogy nagyobb terjedelmű elbeszélő művei közül alighanem ez vált legkevésbé hatásossá nemzetközi viszonylatban. Már a cím is fordíthatatlannak bizonyulhat. Az 1993-ban megjelent francia változatban a *Le Cerf-volant d'or* kizárja a többértelműséget, nem utal a sárra, sőt a mesebeli lényre sem.<sup>19</sup> A magyar címszó második felének első tagja magától értetődően vonatkozik a történet helyszínére, a második szótaggal együtt pedig szillépszisz, „olyan trópus, mely egyazon szó egymást kölcsönösen kizáró jelentéseinek használatában áll”.<sup>20</sup> A franciában a „dragon”, „cerf-volant” és „boue”, az angolban a „dragon”, „kite” és „mud” hármassága adott. Kicsit más a helyzet a német nyelvvel, ahol a „Drache” a mesebeli szörnyet és a gyerekjátékot egyaránt jelölheti, de e szó hangalakja nem rokonítható a „Schlamm”-mal. A három szó hangalaki rokonsága tehát nem érvényesíthető olyan nyelvekben, amelyek döntő szerepet játszottak a nemzetközi könyvpiacra. Márpedig e hármasság meghatározza azt, miként is értelmezheti az olvasó a címben szereplő jelképet.

Az *Édes Anna* angol fordításának megkülönböztetett jelentőséget ad, hogy George Szirtes készítette, aki 1948-ban Budapesten született, de 1956 óta Angliában él, s ott megbecsült költőnek számít. Lehetne úgy fogalmazni: ő volna az eszményi fordító, hiszen versíróként a célnyelv irodalmának figyelemre méltó művelője. Az egy évvel később Párizsban kiadott változat címe *Anna la Douce*.<sup>21</sup> Kosztolányi ebben a művében is elhomályosítja, kétségessé teszi a különbséget tulajdonnév és „közszó”<sup>22</sup> között. Ennek komoly jelentősége van az *Édes Anna* értelmezése szempontjából.

A tulajdonnevek fordíthatóságának a kérdésével Kosztolányi már korán szembekerülhetett. Abban a több kötetes francia versgyűjteményben, amelyből a *Modern költők* anyagának számottevő részét fordította, olvashatott arról, hogy Leconte de Lisle lefordította az Agamemnón, Akhilleusz, Oresztész és Klütaimnesztra

---

16 Papp György: Pacsirta idegenben: Egy Kosztolányi-regény szerbhorvát kiadásának fordítástörténeti tanulságai, *Híd*, 1985., 49: 1357.

17 Horváth Mária: A nyelvi formák szerepe Kosztolányi prózájában: A *Pacsirta* című regény elemzése, in *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 1961, 345.

18 Szitár Katalin: A prózanyelv Kosztolányinál. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kara Doktori Tanácsa, 2000, 55.

19 Kosztolányi, Dezső: *Le Cerf-volant d'or*. Traduit par Eva Vingiano de Piña Martins. Paris: Viviane Hamy, 1993.

20 Riffaterre, Michael: *Fictional Truth*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 1990, 131.

21 Kosztolányi, Dezső: *Anna la Douce*. Traduit du hongrois et préface par Vingiano de Piña Martins. Paris: Viviane Hamy, 1992.

22 Farkas Tamás: A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. *Diadal* vagy *Viktória*, *Eugén* vagy *Jenő?*, *Fordítás-tudomány*, 2009., 11. 2., 24.

nevet.<sup>23</sup> Vizyné lánykori neve Patikárius Angéla, Jancsi anyját Jámbor Teréziának, a bábát Karvaly Erzsébetnek, Vizyné korábbi cselédeit Mennyei Margitnak, Ökrös Mihálynénak, Tulipán Ilonának, Rózsás Böskének hívják, és nemcsak Druma Szilárd neve értelmezhető, de Moviszterébe is „belecseng a latin *moveo* (’megindítva érzem magam’), valamint a *magister* (’mester’) szó”,<sup>24</sup> s e kettő közül az előbbinek „számtalan, végig jelentőségteljes értelme van: ’megmozgat, megráz, felkavar, mérlegel, megfontol, tevékenységre indít, elindít, benyomást tesz, (hitet, véleményt) megingat’”.<sup>25</sup> Talán még azt sem teljesen érdemes figyelmen kívül hagyni, hogy „az Anna eredeti héber jelentéseinek egyike – ’bájos, kedves’”, s a szó „a magyar ’édessel’ rokon értelemben is használatos”.<sup>26</sup>

Az angol fordítás ebben a vonatkozásban szegényebb a franciánál. Megjegyezhető, hogy a Szirtes munkájáról megjelent alapos bírálat sem tette a cím fordíthatóságát szóvá, pedig utalt arra, hogy „a regénynek az angol olvasó világához közelítése és a magyar összefüggések sajátosságától távolítása” lehetett a cél.<sup>27</sup> E nagyon vitatható felfogás eredményeképpen a tárgyalási jelenet szövegében a címszereplő „együgyűséggel hatalmas műveletlenségét”<sup>28</sup> az angol költő úgy értelmezte, hogy az ítélet Anna „egyszerűségét és alacsony értelmi képességét” vette enyhítő körülménynek.<sup>29</sup> Moviszter minősítése is megváltozott. Kosztolányi ezt írta: „A közönségnek az volt a benyomása, hogy ez a sír szélén álló agg doktor korlátolt ember”.<sup>30</sup> Az angol változat visszafordítva így hangoznék: „a közönség úgy érezte, hogy az orvos a halál kapujában áll, közel a gyengeelméjűséghez (senility) vagy legalábbis súlyos beszűkültséghez (handicapped)”.<sup>31</sup> Nem lényegtelen, hogy az elbeszélő mindkét esetben mások véleményét, sőt beszédét közvetíti. A változtatás tehát egyúttal a szereplők között főnnálló viszonyt is átrajzolja.

Azok, akik furcsállják a magyar irodalom nemzetközi visszhangtalanságát, vagy meglepődnek olyan művek külföldi sikerén, amelyeket ők nem sorolnak nagy nemzeti értékeink közé, jobban tennék, ha olykor visszafordítanák magyarrá az idegen nyelven kiadott alkotásokat, s akkor talán legalábbis részleges választ kapnának kérdéseikre. Közhely, hogy a fordítások esendősége gyakran arra vezethető vissza, hogy a jelentő hang- vagy betűalak elválaszthatatlan a jelentéstől. Az *Édes Anna* keletkezése idején Kosztolányi a *Pesti Hírlap* számára beszélgetéseket készített a társadalom különböző rétegeinek tagjaival, egyes foglalkozások művelőivel, melyek

---

23 Anthologie des poètes français contemporains: Le Parnasse et les écoles postérieures au Parnasse (1866-1909). Morceaux choisis, accompagnés de notices bibliographiques et de nombreux autographes par G. Walch (s. n.). Paris – Leyde: Ch. Delagrave – A.-W. Sijthoff, [é. n.], 1: 78.

24 Király István: Kosztolányi: Vita és vallomás (Tanulmányok). Budapest: Szépirodalmi, 1986, 139.

25 Kállay Géza: Semmi vérjel: Szövegbe helyező kísérletek. Budapest: Liget, 2008, 191.

26 Kovács Árpád: A költői beszédmód diszkurzív elmélete, in Kovács Árpád – Nagy István (szerk.) *A szótól a szövegig és tovább: Tanulmányok az orosz irodalom és költészettan köréből*. Budapest: Argumentum, 1999, 22.

27 Sherwood, Peter: Crater into Well: Sex and Violence in Kosztolányi’s *Édes Anna* and Its English Translation, *Translation Review*, 1998., 55: 37.

28 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. A kötetet szerk., a mű szövegét sajtó alá rendezte, a szemelvényeket és a képeket válogatta, a jegyzeteket írta Veres András. Budapest: IKON, 1992, 189.

29 Kosztolányi, Dezső: *Anna Édes*. Translated from the Hungarian and with an Introduction by George Szirtes. Budapest: Corvina, 1991, 189.

30 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. A kötetet szerk., a mű szövegét sajtó alá rendezte, a szemelvényeket és a képeket válogatta, a jegyzeteket írta Veres András. Budapest: IKON, 1992, 187.

31 Kosztolányi, Dezső: *Anna Édes*. Translated from the Hungarian and with an Introduction by George Szirtes. Budapest: Corvina, 1991, 212.

egy részét azután a Molnár C. Pál képeivel kísért *Alakok* (1929), illetve a *Bölcsőtől a koporsóig* (1934) című kötetébe is fölvette. Az egyik ilyen beszélgetés arra emlékeztet, hogy a cseléd „derék régi szó, mellyel már a tizenhatodik században is váltakozva jelezték a családot s a cselédet, aki a famíliához tartozó családtag”.<sup>32</sup> A két szó hasonlósága érzékelteti Édes Anna helyzetének kétértelműségét, önazonosságának bizonytalanságát, amely döntő szerepet játszik a cselekményben. Az angol változat nem tud érvényt szerezni ennek.

A tizenharmadik fejezetben „A rémület” a kulcsszó. Ez szerepel a címben és abban a mondatban, amelyik a helyszínre érkezett bűnügyi bizottság tagjaira vonatkozik. „Amikor egyikük-másikuk átment a szalonba, arcán behozta oda a rémület visszfényét, mint egy tükörben.” Az angol szövegben nincs nyoma ennek az összefüggésnek. A címben „terror”, az idézett mondatban viszont „horror” olvasható. Nemcsak e fejezetnek, de az egész regénynek egyik kulcsszaváról van szó, mely a gyilkosság indokára utal: „Minden arcon a rémület volt, mert nem értették, hogy mért történt, s igyekeztek megérteni. Csak Anna arcán nem volt rémület. Ő sem értette, hogy miért tette, de ő elkövette, amit tett, és minthogy már elkövette, ott belül, mélyen, nagyon mélyen bizonyára lehetett valami, amiért föltétlenül, szükségképpen meg kellett tennie”.<sup>33</sup> Az angol változat a „mért” – „megért” szójáték helyett a „clear” szót szerepelteti kétszer. A regény értelmezése szempontjából egyáltalán nem lényegtelen részletről van szó, hiszen az utolsó előtti fejezet címében föltett kérdésre – „Miért?” – a könyv nem ad választ.

Úgy sejtem, a magyar kiadót lehet azért hibáztatni, hogy nem megfelelő szöveget adott az angol fordító kezébe. George Szirtes nyilván nem tudott arról, hogy előszavában téves következtetést fogalmazott meg, amidőn azt állította: „Horthy admirális ünnepélyes budapesti bevonulását alig érinti” a regény.<sup>34</sup> Az 1991-ben kiadott angol fordítás a Kádár-korszak szemléletének megfelelően két helyen is csonka, így a következő szavak is hiányoznak belőle: „Csöndes, megindító viszontlátás volt. A bujdosók, mint annyiszor a magyar történelemben, hazaérkeztek”.<sup>35</sup>

A nyelvtisztító Kosztolányi kizárólag az anyanyelvet fogadta el igazinak, mert úgy gondolta, másik nyelven csakis tökéletlenül lehet tudni. Némileg mulatságos módon, az is e véleményét erősíti, hogy egyik történetének a címe hibás franciaságú. 1931. december 15-én megfelelő módon, *Omelette à la Woburn* címmel jelent meg a *Revue de Hongrie* hasábjain, a fordító megnevezése nélkül. Alighanem François Gachot (1901-1986) készítette a francia szöveget, amelyet azután a *Revue de Belge* is közölt, 1933. október 1-jén. Kosztolányinak tudnia kellett a javításról, ám ez a történet a magyar kiadásokban azóta is helytelen címmel jelenik meg.

„Jóllehet a neveket nem szoktuk lefordítani, ám én *Esti Kornél* családi nevét mégis lefordítottam, mert egy szerb ember nem tudja azt, hogy az *Esti* mit jelent.”<sup>36</sup>

---

32 Kosztolányi Dezső: *Bölcsőtől a koporsóig*. Szerk. Réz Pál. Budapest: Noran, 2002, 99.

33 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. A kötetet szerk., a mű szövegét sajtó alá rendezte, a szemelvényeket és a képeket válogatta, a jegyzeteket írta Veres András. Budapest: IKON, 1992, 166.

34 Kosztolányi, Dezső: *Anna Édes*. Translated from the Hungarian and with an Introduction by George Szirtes. Budapest: Corvina, 1991, VII.

35 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. A kötetet szerk., a mű szövegét sajtó alá rendezte, a szemelvényeket és a képeket válogatta, a jegyzeteket írta Veres András. Budapest: IKON, 1992, 129.

36 Babić, Sava: Kosztolányi Dezső és Danilo Kiš, ford. Sinkovits Péter, in Hózsá Éva – Arany Zsuzsanna – Kiss Gusztáv (szerk.) *Az emlékezés elevensége: Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*. Szabadka: Városi Könyvtár, 2007, 164.

A szerb költőnek ez a nyilatkozata messzemenően indokolt. Nagy kár, hogy nyugat-európai fordítók nem követték a példáját.

Az *Esti Kornél*ról írt történetek francia fordításai jól szemléltethetik, miként nem szabad és hogyan célszerű Kosztolányi műveit idegen nyelven kiadni. Szerencsétlen példa az a kötet, mely egy magyar anyanyelvű és egy magyarul nem tudó francia fordító nevével jelent meg.<sup>37</sup> Válogatás az *Esti Kornél* című kötetnek és az „Esti Kornél kalandjai” sorozatnak az anyagából. Nemcsak a sorrend önkényes, de az egyes történetek címe is. *A kleptomán fordító és más történetek* nem tett jó szolgálatot Kosztolányinak. Összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalú az 1933-ban kiadott könyvnek az a fordítása, melyet a Párizsban francia anyától és magyar apától született regényíró, Sophie Képès készített el az 1999. évi Frankfurti Könyvvásárra. Legföljebb azon lehet tünődni, vajon maradéktalanul helyes volt-e „regény” alcímmel közreadni e kiváló fordítást.<sup>38</sup> Természetesen lehet úgy érvelni, hogy e változat minden szempontból meggyőzheti az olvasót arról, hogy a magyarul 1933-ban megjelent könyv öntörvényű alkotás. E kötet visszhangját bizonyítja, hogy 2001 márciusában az *Atelier du Roman* folyóirat különszámot szentelt Kosztolányi műveinek. 2004. december 6-án François Soulages, a Paris VIII professzora ülészakot rendezett Kosztolányi műveiről, melynek anyaga 2006-ban meg is jelent a *Cahiers d'études hongroises*-ban. Ez egyébként már a második olyan találkozó volt Párizsban, amelyen franciák és magyarok Kosztolányi műveit elemezték. Az elsőt Bertrand Boiron szervezte 1985-ben, s ennek anyagát önálló kötetként 1988-ban adták közre. A két ülésen kívül egy kerekasztalt is rendeztek Kosztolányi műveiről a francia fővárosban, amelyen a közönség egyik tagja, egy magyarul nem tudó francia hölgy azt a kérdést tette föl nekem: miért tekintik a magyarok Márai Sándort nagy írónak, hiszen az ő olvasói élményei alapján ez a rang sokkal inkább Kosztolányit illeti meg. Csakis azt válaszolhattam: bizonyíthatóan Márai is egyetértett ezzel a véleménnyel.

---

37 Kosztolányi, Dezső: *Le traducteur cleptomane et autres histoires*. Texte français: Maurice Regnant en collaboration avec Péter Ádám. Aix-en-Provence: Alinea, 1985.

38 Kosztolányi, Dezső: *Kornél Esti*. Roman traduit du hongrois par Sophie Képès. Paris: Éditions Ibolya Virág, 1999.